

ברק אובמה, עורך-דין קהילתי

יובל אלבשן

המאמר מתרכז בניסיון ובתובנות שצבר ברק אובמה, הנשיא השחור הראשון של ארצות-הברית, בעבודתו כעובד קהילתי (Community Organizer) ובעיקר כעורך-דין קהילתי (Community Lawyer) – תובנות שיישם בקמפיין הבחירות שלו לנשיאות. בחינת הקמפיין מלמדת שאובמה יישם בו את תורת הפעולה המופיעה בספרי היסוד בתחום עריכת-הדין הקהילתית בכל הנוגע לאופן שבו ניתן לגייס המונים בפוליטיקה. במובנים מסוימים ניתן לומר כי יישומים אלה הביאו לניצחוננו ההיסטורי. עניין זה מפתיע שכן זו הפעם הראשונה שבה נעשה שימוש במושגי יסוד בתחום זה – "העצמה משפטית", "הקשבה אקטיבית", "ארגון קהילתי", "שיתוף" ו"עבודה תהליכית" – לא רק במסגרת עבודה עם קהילות מוחלשות, בסמטאות האחוריות של אמריקה, אלא בחלון הראווה הבהק של השיטה.

המאמר סוקר את עקרונות העבודה המרכזיים של עריכת-הדין הקהילתית שבהם עשה אובמה שימוש, אגב תיאור מפעלותיו ותפיסת עולמו המקצועית כעורך-דין קהילתי וכפעיל חברתי עוד טרם נכנס לפוליטיקה. בהקשר זה נראה כי בחירת המילים "כן, אנו יכולים" (גוף ראשון רבים) אינה אקראית. בעוד שנאומי הבחירות הרגילים של "אני אנווט" מותירים את הכוח אצל הנבחר בלבד ומחלישים את כוחותיהם של בוחריו, קולו של הנשיא אובמה לא רק שלא השתיק את קולות ההמונים אלא אף העצים אותם. זאת, בדומה לעורך-הדין הקהילתי, העומד תמיד לרשות הלקוח המוחלש שהוא המוביל את המהלך המשפטי, להבדיל מעורך-הדין המסורתי שמוביל את התיק באופן שלא פעם משתיק את הלקוח ומחליש אותו. דומה שארצות-הברית של אמריקה בחרה נשיא, אך במקביל קיבלה האומה המדממת והמפוררת הזו חינוך אין כסף דבר חשוב לא פחות: עורך-דין קהילתי.

"זו הייתה אמונה פשוטה שנכתבה במסמכים המכוננים שהכריזו על ייעודה של האומה. כן, אנו יכולים!"

היא נלחשה על ידי עבדים ותומכיהם כשצעדו בדרך אל החופש בלילות החשוכים ביותר. כן, אנו יכולים!"

היא הושרה על ידי מהגרים כשהגיעו מחופים רחוקים ועל ידי חלוצים שהתקדמו מערבה כנגד שממה שאינה סולחת. כן, אנו יכולים!"

זו הייתה הקריאה של עובדים שהתאחדו, של נשים ששלחו את ידן אל פתק ההצבעה, של נשיא שבחר את הירח כגבול החדש שלנו, ושל מלך שלקח אותנו אל פסגת ההר והראה לנו את הדרך אל הארץ המובטחת.

כן, אנו יכולים לצדק ושוויון. כן, אנו יכולים להזדמנות ושגשוג. כן, אנו יכולים לרפא את האומה. כן, אנו יכולים לתקן את העולם הזה. כן, אנו יכולים!"

ברק אובמה, ניו המפשייר, 8 בינואר 2008

מבוא

ריבוא מילים כבר נאמרו ונכתבו מאז בחירתו ההיסטורית של ברק חוסיין אובמה לנשיא השחור הראשון של ארצות-הברית של אמריקה. קשה לחשוב ולו על סופרלטיב אחד שלא נעשה בו שימוש, ובצדק. היה זה באמת אחד מאותם רגעים שבהם העולם כולו עוצר את נשימתו ודומע מהתרגשות אמת. נשיא שחור בבית הלבן. מי היה מאמין?

והנה, פן אחד באישיותו של אובמה לא זכה כמעט לדיון בשיח הציבורי. כוונתי לניסיון ולתוכנות שצבר אובמה בעבודתו כעובד קהילתי (Community Organizer) ובעיקר כעורך-דין קהילתי (Community Lawyer), ושאותם יישם במסגרת קמפיין הבחירות המבריק שלו. מעקב אחר הקמפיין מלמד שאובמה יישם בו את תורת הפעולה המופיעה בספרי היסוד בתחום עריכת-הדין הקהילתי, על האופן שבו ניתן לגייס המונים בפוליטיקה. במובנים רבים, אובמה ניצח באמצעות תורת הפעולה הזו.

עניין זה ראוי לתשומת-לב, שכן השימוש שנעשה עד עתה במושגי היסוד בתחום זה – "העצמה משפטית", "הקשבה אקטיבית", "ארגון קהילתי", "שיתוף" ו"עבודה תהליכית" – נעשה רק לעבודה עם קהילות מוחלשות בסמטאות האחוריות של אמריקה. אין ספק שנדרשה תעוזה ויצירתיות כדי להביא מושגים אלו אל המשרדים המהודרים בווינגטון ובמנהטן, כמו גם אל הרחובות הראשיים של המעצמה הגדולה מכולן. במאמר קצר זה אתמקד בעקרונות עבודה אלה של עריכת-הדין הקהילתי.

א. רקע

בטרם ניגש ללב העניין אקדים שתי הערות. הראשונה שבהן היא הערה מושגית. ניתן לדמות "עורך-דין קהילתי" לרופא משפחה העובד בקרב קהילה מוחלשת: הוא מוכר, הוא עממי והוא נגיש. ניתן לפנות אליו בכל בעיה כדי לקבל ייעוץ וייצוג משפטיים. מרבית עורכי-הדין הקהילתיים בעולם עובדים במסגרת "מרכזי זכויות" או "מרכזי יעוץ לאזרח", הממוקמים בדרך כלל במרכז המסחרי בטבורה של עיר. מרכזים אלה מעוצבים כחנויות רגילות, כדי לא להרתיע את העוברים והשבים מכניסה בשעריהם. המטרה היא שאשה ענייה הזקוקה לייעוץ, תוכל לצאת אל המרכז המסחרי ו"לקנות" בחנות הזכויות עזרה משפטית, חינוך אין כסף, באותה פשטות שבה היא יוצאת אל אותו מרכז מסחרי וקונה תרופות בבית המרקחת או בקופת החולים. בד בבד, עורך-הדין הקהילתי לומד את שפת הקהילה ואת הקודים התרבותיים השכיחים בה, ונהפך הלכה למעשה למתורגמן בינה לבין מערכת המשפט. כך נהפך המשפט – ועמו, בשאיפה, גם הצדק – לחלק מנוף חייהם של אזרחים שעל פי רוב מודרים ממנו. אלא שלא די בנגישות של עורך-הדין לקהילה המוחלשת. עורך-דין קהילתי גם משתמש בשיטות עבודה שונות מאלה המקובלות במשרדים הממוזגים של

עורכי-הדין ה"מסורתיים". שיטות אלו מעצימות את הלקוחות, מאפשרות להם השתתפות רבה בהליך המשפטי, ולמעשה מותירות בידיהם את הכוח להובילו ולנווטו. ההערה השנייה מתייחסת לביוגרפיה של הנשיא אובמה, ככל שהדברים קשורים למאמר זה. שנה לאחר תום לימודי התואר הראשון שלו באוניברסיטת קולומביה עבר אובמה לשיקגו כדי לעבוד בארגון בשם 'הפרויקט לפיתוח קהילתי' (Developing Communities Project). תפקידו היה לנהל משימה של שיפור תנאי המגורים באחת השכונות העניות בעיר. הוא הוביל בהצלחה חלקית כמה פרויקטים קהילתיים, ביניהם רפורמה בבית הספר השכונתי, פינוי פסולת רעילה והקמת מרכז להכשרה מקצועית לדורשי עבודה בשכונה. אחרי שלוש שנים הוא חש כי הדרך לשינוי חברתי של ממש מחייבת כלים משפטיים, והחל ללמוד משפטים באוניברסיטת הרוורד. עם סיום לימודי המשפטים חזר אובמה לשיקגו והחל לעסוק בעריכת-דין ציבורית-חברתית. לדבריו, בתיקים שנטל על עצמו – מרביתם בתחום הזכויות החברתיות ומיעוטם בתחום השוויון – הקפיד להשתמש בשיטות של עריכת-דין קהילתי. תחילה סבר שעריכת-הדין הקהילתי היא שתביא את התיקון החברתי הנדרש לאמריקה, שכן היא היחידה המשלבת, כדבריו, "בין המשפט הפרטי לזה הציבורי", בין "ייצוג קהילה" לבין "סיוע לפרט", בין "התקדמות אישית" לבין "מניעת הדרדרות קולקטיבית". כעבור שנתיים הבין שלא בכך די. לדבריו, "השינוי האמיתי יכול לצמוח רק בשדה אחד – שדה הפוליטיקה". אי לכך בחר אובמה לנהל פרויקט ארצי שנועד לעודד הצבעה בקרב מצביעים מקבוצות מיעוט במדינת אילינוי. הוא הצליח לרשום כ-100 אלף מצביעים חדשים, מרביתם שחורים. בהמשך החליט לקפוץ בעצמו למים הקרים: הוא פשט את הגלימה השחורה ופתח בקריירה פוליטית במפלגה הדמוקרטית. השאר, כמאמר הקלישאה, הוא היסטוריה. עם זאת, לאורך כל הדרך ובמשך כל הקמפיין חזר וטען אובמה כי עבודתו בקרב הקהילות המוחלשות של שיקגו הייתה "הניסיון הטוב ביותר בחיים שלי".

בספרו "חלומות מאבי" כתב אובמה כי :

"לימודי המשפטים יכולים להיות עניין מאכזב; עניין של יישום חוקים צרים והליכים שרירותיים במציאות שאינה מסבירה להם פנים, מעין ראיית חשבון שתפקידה להסדיר את ענייניהם של בעלי הכוח ושלעיתים קרובות מבקשת רק להסביר לחסרי הכוח את התבונה והצדק שבמצבם".

לכן בדיוק הוא פנה לעריכת-דין קהילתי – למרות הדילמות הרבות שהיא מציבה בפני העוסקים בה, ובראשן השאלה "מהי הקהילה שלנו ואיך אפשר ליישב בינה לבין החירות שלנו?":

"התשובות שאני מוצא בספרי החוק אינן משביעות תמיד את רצוני – על כל פסיקה בנוסח בראון נגד מועצת החינוך של טופיקה אני מוצא מספר לא מבוטל של מקרים שבהם [המשפט] מקריב את המצפון לטובת תועלנות או חמדנות... ולכן אני מנסה לתרום את חלקי לטובת הפיכת מגמה זאת. אני עובד בעיקר עם כנסיות ועם ארגונים קהילתיים, עם נשים וגברים שבונים בשקט חנויות מכולת ומרפאות במרכז העיר ודיוור לעניים... טרוד בשאלה איך אנחנו הופכים כוח גרידא לצדק?".

אובמה מעיד על עצמו כי במשך כל שנות עבודתו כעורך קהילתי וכעורך-דין קהילתי בשכונות הקשות של שיקגו הוא עבד עם האנשים ולא רק עבורם. לכן היה חשוב לו שהם "יחליטו יחדיו שעניין עקרוני מונח על כף המאזניים, שלמרות מה שקרה, למילים האלה שהועלו על הכתב

לפני יותר ממאתיים שנה, 'כל בני האדם נולדו שווים' חייבת להיות משמעות". לדבריו, יש לתת לקרבנות השיטה להחליט אם ואיך "לבחור לנו היסטוריה טובה יותר".
להלן אסקור את עקרונות היסוד של עריכת-דין קהילתית שבהם השתמש אובמה במסע הבחירות שלו.

ב. עקרונות היסוד של עריכת-דין קהילתית

אבן היסוד של עריכת-דין קהילתית היא שיתוף. בשונה מעורכי-דין אחרים, לרבות אלו העובדים לא פעם בארגוני סנגור, עורך-הדין הקהילתי אינו מוביל את התיק המשפטי ואינו נמצא בחזית העשייה. באופן ציורי ניתן לומר כי הוא אינו צועק "אחרי" אלא עובד עם הלקוח, מאפשר לו להכתיב את הקצב, ובמובנים רבים עומד מאחוריו ודוחף אותו להוביל. במילים אחרות, עורך-הדין הקהילתי עומד לשירותו של הלקוח המוחלש, וזאת בניגוד למצב המקובל שבו עורך-הדין מוביל את התיק ואילו הלקוח נדרש לעמוד לרשותו כדי להגיע לתוצאה המקווה. מכאן ברור כי המבחן הרלבנטי לעורך-הדין הקהילתי אינו יכול להיות רק מבחן התוצאה, אלא גם ובעיקר מבחן התהליך. עד כמה באמת לקח הלקוח חלק בתהליך ועד כמה האחרון העצים אותו? מקום שבו ההשתתפות הינה רק בחתימה על תצהיר ובהופעה בבית המשפט, לא נתפס כמקום מעצים אף שעשוי להביא לתוצאה המקווה. נדרש שיתוף של אמת בין הלקוח לעורך-הדין הקהילתי בכל רמות התכנון והעשייה.

כדי שהשיתוף יתממש הלכה למעשה ותימנעה הטיות ומניפולציות – הנובעות מעמדתו העדיפה של עורך-הדין ה"מקצוען" על פני הלקוח ההדיוט – התקשורת בין עורך-הדין הקהילתי לבין לקוחותיו חייבת להיעשות בכנות, בשקיפות ותוך זרימת מידע מלאה. זאת ועוד: מאחר שהמוביל הוא הלקוח, על עורך-הדין הקהילתי להקשיב לו ולהעניק יתרון לאינטרסים שלו, למפת ערכיו ולאוטונומיית הרצון שלו. למרות מקצוענותו, עורך-הדין הקהילתי אינו מחזיק עצמו כמי שיודע טוב מלקוחותיו המוחלשים מה טוב עבורם, אפילו לא במסגרת הזירה המשפטית. בהערת אגב אציין שגישה זו – המדגישה "הקשבה אקטיבית" מצד עורך-הדין, ובה התמחה אובמה – פותחה על ידי אחד מהאבות המייסדים של העבודה הקהילתית הרדיקלית בארצות-הברית, סול אלינסקי (Alinsky) ז"ל. אובמה ציין כי ספרו השני של אלינסקי *RULES FOR RADICALS: A PRAGMATIC PRIMER FOR REALISTIC RADICALS* (1971) השפיע עליו רבות.

אובמה לא רק הבטיח אלא גם קיים, ואת הקמפיין כולו בנה על עקרונות אלו. הוא הקים מערכת התרמה שאפשרה לעניים שבעניים לתרום לו אפילו סכומי כסף קטנים ובכך ייצר לא רק תחושת שייכות אלא גם מחויבות של ממש למאבק. תחושות אלה תוחזקו כל הזמן באמצעות עדכונים שוטפים בקולו של אובמה שהועברו לטלפונים הניידים של התורמים, עוד לפני פרסומם בתקשורת ההמונים. באופן זה הם יכלו להרגיש שותפי סוד ולא סתם "ברגים" קטנים שנמצאים מחוץ למעגל האמיתי של מקבלי ההחלטות. כך נבנתה השותפות וכך התרחבו המעגלים. באופן זה רבים מאזרחי ארצות-הברית – שעד כה הוחלשו ואיבדו את יכולות ההשתתפות שלהם במעשה השלטוני – לקחו חלק וחשו השתייכות לבחירות. שיעור ההשתתפות הגבוה בבחירות הוא עדות לכך.

עיקרון היסוד השני של עריכת-דין קהילתית שבו דבק אובמה במסע הבחירות שלו הוא הקשבה. במשך כל הקמפיין התבקשו ההמונים לחוות את דעתם על מעשיו של אובמה, על הצהרותיו ועל תכניותיו לעתיד. אובמה, לכל אורך הדרך, לא היה החכם יודע הכול המוביל את ההמונים; להפך:

הוא היה מנהיג שמקשיב להם ומכבד את חכמתם כשווה לזו שלו עצמו. לכן הוזמן הציבור להגישי הצעות וכל הצעה כזו – והתקבלו מיליונים – זכתה להתייחסות מצד מטה הבחירות. אובמה בנה מערך של משרדי שדה וארגוני שטח שקבעו עבור עצמם את האסטרטגיה של הקמפיין בשטח "שלהם". בכך באה לידי ביטוי פוליטי תפיסה שנוסחה על ידי אובמה עצמו כשהיה עורך-דין קהילתי: "שינוי לעולם לא יכול לבוא רק מלמעלה. הוא חייב להיתמך גם בשינוי שצומח מלמטה". בהקשר המשפטי הכוונה היא שאין טעם בתקדימים, אפילו של בית המשפט העליון, אם הקרקע אינה מוכנה לקליטתם. עורך-דין קהילתי נדרש אפוא לפעול עם לקוחותיו, ולסייע להתארגנותם ולהעצמתם, כדי שהתקדים לא יהיה רק כותרת ראשית נטולת אחיזה במציאות חייהם כי אם שינוי של ממש. לא פעם הדבר מחייב ויתור על התקדמות בציר המשפטי כדי למנוע מאוחר יותר יצירת כיסים של אכזבה וייאוש מיותרים.

במובנים רבים אובמה יצר פה קהילות חדשות, מרושתות יחד כתנועת המונים, והעביר את מיליוני חבריהן לא רק מייאוש לתקווה אלא גם משיתוק וחוסר-אונים לפעולה ולשינוי. את התוצאה ראינו על מסכי הטלוויזיה לכשנודעו התוצאות, עת מיליונים רבים של אזרחים שטפו את הרחובות והפארקים בצהלות אמת. לא בכדי היו אלו הבחירות הראשונות שדבר כזה קרה: לא היה זה רק המועמד שניצח; הייתה זו התנועה כולה. זו גם הייתה רוח הדברים בנאום הניצחון של אובמה שהבטיח לאזרחיו להיות כן, שקוף, ובעיקר להקשיב כל הזמן לדעתם ולהתחשב בה. כמה רחוק הנאום הזה מהנאום המקובל של "אני אחליט, אני אנווט, אני אוביל", נאום המותיר את הכוח אצל הנבחר בלבד ומחליש את כוחותיהם של בוחריו. באותו ערב לא השתיק קולו הנישא של אובמה את קולות ההמונים. הוא העצים אותם.

בהרצאותיו ציין אובמה פעמים רבות כי מה שעשוי באמת להוביל לשינוי המציאות הוא השילוב הייחודי הקיים בעריכת-דין קהילתית בין עבודה "מלמעלה" (קידום של שינוי חברתי על ידי מערכת המשפט) לבין עבודה "מלמטה" (עבודת שטח), ובין עבודה קהילתית לבין עבודה פרטנית, אגב מתן לגיטימציה לפעולת יחיד. תפיסה זו בדבר לגיטימיות פעולתו של היחיד עומדת בניגוד לתפיסה רווחת בקרב הפועלים בקהילות מוחלשות, שלפיה "התקדמות אישית" של פרטים עלולה לבוא על חשבון הקהילה הנותרת מאחור ולהוביל ל"הדרדרות קולקטיבית". תפיסה זאת באה גם לידי ביטוי בחיבור שעושה אובמה בין עבודה מגורית ולוקאלית לבין עבודה אוניברסלית. בהקשר זה, בחירת המילים "שינוי" ו"כן, אנו יכולים" (גוף ראשון רבים ולשון רבים מאחדת) אינה אקראית. היא מדברת אל לבם של כל האמריקנים שרואים עצמם מודרים, מקופחים או מושלכים לצדי החברה ולא רק אל המיעוט השחור. לשון זו גם מחברת אותם לשאר האמריקנים המאמינים בחלום המכונן של החברה האמריקנית – חלום שלפיו כל אדם יכול לקדם את עצמו, והטיפוס בסולם החברתי הוא אפשרי עבור כל מי שיעז להציב את רגלו על השלב הראשון.

ג. סוף דבר

בינואר 2006 שימשתי כראש מטה התכנון של מפלגת העבודה וליוויתי את יו"ר המפלגה, עמיר פרץ, בניסיונו להיבחר לראשות הממשלה. במסגרת זו התבקשתי להתלוות לאובמה – אז סנטור צעיר – במהלך ביקורו בירושלים, וזאת עקב התעניינותו בעריכת-דין קהילתית. אובמה סייר בכמה מוקדי פעולה של הקליניקות המשפטיות של האוניברסיטה העברית בירושלים, ובמשך כל הסיור הרבה לשאול על עריכת-הדין הציבורית בכלל ועל מצבה של עריכת-הדין הקהילתית בפרט. בשלב מסוים הפתיע אותי בשאלה: האם אני משתמש בעקרונות הקהילתיים בקמפיין של

פרץ? השבתי בשלילה. עד אז מעולם לא עלה בדעתי קשר כלשהו בין שני העיסוקים שלי. לאחר שובו לארצות-הברית שלח לי עוזרו העתק מריאיון שנתן אובמה 11 שנים קודם לכן לעיתון The Chicago Reader, בו אמר כי "אני רץ לפוליטיקה, למרות כל חסרונותיה, משום שרק בה יש כוחות לעשות את מה שבאמת חשוב בעיני: להעצים קהילות ולקדם שינוי של יחידים". "במסגרת זאת", הוא אמר, "אני מביא לפוליטיקה כלים שעד היום נעדרו ממנה". הכלים שבהם השתמש כעורך-דין קהילתי וכפעיל זכויות אזרח היו "הקשבה, העצמה ושיתוף". חלומי, כך סיפר למראיין, הוא "להשיב את הפוליטיקה לאזרחיה, להניע אותם לשוב ולהשתתף בה, בדיוק כפי שכעורך-דין הוא ביקש להשיב את המשפט למי שנזקק לו".

ארצות-הברית של אמריקה בחרה נשיא, אך במקביל קיבלה האומה המדממת והמפוררת הזו – חניגם אין כסף – משהו חשוב לא פחות: היא קיבלה עורך-דין קהילתי.

מקורות:

- DEREK DENCKLA & MATTHEW DILLER, *COMMUNITY LAWYERING: THEORY AND PRACTICE* (2000).
- Hank De Zutter, *What Makes Obama Run?*, THE CHICAGO READER 8.12.1995, available at www.chicagoreader.com/obama/951208.
- Michael Diamond, *Community Lawyering: Revisiting the Old Neighborhood*, 32 COLUM. HUMAN RIGHTS L. REV 67 (2000).
- Shauna I. Marshall, *Mission Impossible? Ethical Community Lawyering*, 7 CLINICAL L. REV. 147 (2000).
- Larry B. McNeil, *The Soft Art of Organizing*, 109 SOCIAL POLICY 108 (1995).
- Barack Obama, *Why Organize? Problems and Promise in the Inner City*, in AFTER ALINSKY: COMMUNITY ORGANIZING IN ILLINOIS 35-40 (1990).
- BARACK OBAMA, *DREAMS FROM MY FATHER: A STORY OF RACE AND INHERITANCE* (2004).
- BARACK OBAMA, *THE AUDACITY OF HOPE: THOUGHTS ON RECLAIMING THE AMERICAN DREAM* (2006).
- William P. Quigley, *Reflections of Community Organizers: Lawyering for Empowerment of Community Organizations*, 21 OHIO N. U. L. REV. 455 (1995).
- GAREN THOMAS, *YES WE CAN: A BIOGRAPHY OF BARACK OBAMA* (2008).